

ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ ПРО НОТАРІАТ: ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСОБЛИВОСТІ

Законодавство незалежної України постійно змінюється. Відповідних змін зазнають також норми, що регулюють діяльність нотаріальних органів держави. Попереду на нотаріат чекають чергові зміни законодавства. Так, 24 грудня 2010 року наказом Міністерства юстиції України № 3290/5 було прийнято Концепцію реформування органів нотаріату. Для забезпечення перетворення системи дана Концепція серед іншого передбачає приведення у відповідність підзаконних нормативно-правових актів з діючим законодавством.

Метою статті є проаналізувати діюче законодавство України про нотаріат, визначити характерні особливості нормативних актів, які регулюють діяльність нотаріату.

Українські вчені приділяють належну увагу аналізу українського нотаріального законодавства. Зокрема, дослідженням законодавства про нотаріат присвятили свої дослідження українські науковці В. В. Баранкова, В. В. Комаров, М. М. Дякович, Л. К. Радзівська та С. Г. Пасічник, С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенко, Я. Ф. Медвідь, Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітін, П. Г. Хоменко, В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Субботін та інші.

Поява якісно нового законодавства, яке регламентує діяльність нотаріату в Україні, була викликана об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, головна з яких полягала у забезпеченні охорони приватної власності, що формується як одне з основних конституційних прав громадян і організацій, створенні умов, за яких власник на свій розсуд і бажання міг володіти та розпоряджатися своїм майном. Прийняття нового законодавства було закономірним результатом руху суспільства до ринкових відносин і як наслідок появи нових форм власності [1, 31].

Законодавство України про нотаріат — це нормативно-правові акти, які прийняті уповноваженими державними органами, в яких закріплені правила, що врегульовують організацію та компетенцію нотаріальних органів держави та процесуальний порядок вчинення ними нотаріальних дій.

За юридичною силою та органом, що їх видав, нормативні акти можна поділити на: закони і підзаконні нормативні акти.

Також нотаріальне законодавство за формою законодавчого акта поділяється на кодифіковані та не кодифіковані, за предметом правового регулювання — на загальні та спеціальні, за характером правового регулювання — на матеріальні і процесуальні тощо.

До загальних джерел нотаріального права можна віднести ті нормативні акти, які регулюють як питання нотаріальної діяльності, так і інші суспільні відносини. До цієї групи можна віднести Конституцію України.

Спеціальні акти присвячені регулюванню лише нотаріальної діяльності. Наприклад, Закон України «Про нотаріат», Інструкція про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та ін.

До актів інших галузей права, які регулюють окремі питання організації нотаріату і здійснення нотаріальної діяльності, можна віднести, наприклад, Цивільний кодекс України, Сімейний кодекс України, Земельний кодекс України [2, 37].

Основним нормативно-правовим актом держави є Конституція України. Відповідно до статті 8 Конституції України, Конституція має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй. Конституція має вищу юридичну силу та пряму дію і застосовується на всій території України.

Стаття 92 Конституції наголошує, що виключно законами України визначається організація і діяльність нотаріату та ставить її на один рівень з судом, судочинством, статусом суддів, засадами судової експертизи, організацією та діяльністю прокуратури, органів дізнання і слідства, органів і установ виконання покарань.

Відповідно до ст. 41 Конституції, кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Громадяни для задоволення своїх потреб можуть користуватися об'єктами права державної та комунальної власності відповідно до закону.

Законодавець у частині четвертій названої статті наголошує, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності, а право приватної власності є непорушним.

Примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом.

Однак використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі.

Основним нормативно-правовим актом, що регламентує нотаріальну діяльність, є Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року, що набув чинності з 1 січня 1994 року. Цей закон встановлює порядок правового регулювання діяльності органів нотаріату та порядок вчинення ними нотаріальних дій.

Закон містить загальні положення, які регламентують організацію діяльності органів нотаріату, в тому числі реєстрацію приватної нотаріальної діяльності, порядок заміщення посади нотаріуса, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та інше. Також в законі детально регла-

ментуються правила вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, а також застосування нотаріусами законодавства іноземних держав.

До джерел нотаріального права, крім вказаного закону, відносяться Цивільний кодекс України, Земельний кодекс України, Господарський кодекс України, Сімейний кодекс України, Податковий кодекс України та ін.

Одним з найважливіших кодифікованих законодавчих актів у діяльності нотаріату України є чинний Цивільний кодекс України, який був прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року № 435-IV та набрав чинності з 1 січня 2004 року. Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності учасників. Всі книги Цивільного кодексу 2003 року є важливими в діяльності нотаріату. Слід відзначити важливість знання норм цивільного законодавства нотаріусами при вчиненні нотаріальних дій, а саме книг: «Право власності та інші речові права», «Зобов'язальне право», «Спадкове право».

При цьому зауважуємо, що норми Цивільного кодексу УРСР (1963) також застосовуються нотаріусами при оформленні спадщини. Так, згідно з вимогами пункту 5 Прикінцевих та перехідних положень до Цивільного кодексу України (2003), правила книги шостої вказаного кодексу застосовуються до спадщини, яка відкрилася 1 січня 2004 року, але й до спадщини, яка не була прийнята ніким із спадкоємців до 1 січня 2004 року.

Якщо ж спадщина була відкрита або була прийнята хоча б одним спадкоємцем до 1 січня 2004 року, то нотаріуси оформляють спадщину, керуючись нормами Цивільного кодексу УРСР (1963), в тому числі при розрахунку розміру обов'язкової частки в спадщині.

Сімейний кодекс України прийнятий 10 січня 2002 року № 2947-III та набрав чинності одночасно з набранням чинності Цивільним кодексом України, тобто з 1 січня 2004 року. Кодекс визначає права та обов'язки подружжя, в тому числі право особистої приватної власності дружини та чоловіка; регулює: право спільної сумісної власності подружжя, права та обов'язки подружжя по утриманню; порядок укладення та посвідчення шлюбного договору; права батьків і дітей на майно, усиновлення; опіка та піклування над дітьми та інше.

Земельний кодекс України, прийнятий 25 жовтня 2001 року № 2768-III, який вступив в силу з 1 січня 2002 року, регулює земельні відносини в державі. Кодекс визначає повноваження органів влади та місцевого самоврядування щодо розпорядження належними їм земельними ділянками; склад та цільове призначення земель; право власності на землю, право користування на землю, обмеження прав на землю; набуття і реалізацію права на землю, продаж земельних ділянок або прав на них на підставі цивільно-правових договорів та інше.

Господарський кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 року № 436-III, набрав чинності з 1 січня 2004 року, визначає основні засади господарювання і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та

здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, зокрема щодо утворення суб'єктів господарювання, майнової основи господарювання та господарських зобов'язань.

Податковий кодекс України, прийнятий 2 грудня 2010 року № 2756-VI, набрав чинності 1 січня 2011 року, регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, зокрема визначає вичерпний перелік податків та зборів, платників податків та зборів, їх права та обов'язки, компетенцію контролюючих органів та інше.

Прикладом законів як джерел нотаріального права є:

- Закон України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-XII;
- Закон України «Про заставу» від 2 жовтня 1992 року № 2654-XII;
- Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року за № 898-IV;
- Закон України «Про обіг векселів в Україні» від 5 квітня 2001 року № 2374-III;
- Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року за № 2709-IV;
- Закон України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» від 17 листопада 2009 року № 1559-VI;
- Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 1 липня 2010 року № 2398-VI;
- Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року № 2464-VI;
- Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» в редакції закону від 18 травня 2010 року № 2258-VI;
- Закон «Про Державний земельний кадастр» від 7 липня 2011 року за № 3613-VI та інші.

В діяльності органів нотаріату також важлива роль належить підзаконним нормативним актам. Зокрема, до них відносяться укази Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, нормативні акти міністерств та відомств.

Прикладом підзаконних актів є:

- Указ Президента України від 23 серпня 1998 року № 932/98 «Про врегулювання діяльності нотаріату в Україні». Зокрема, цим указом встановлено, що вчинення нотаріальних дій не є підприємницькою діяльністю і не має на меті одержання прибутку; державні нотаріуси в частині оплати праці та пенсійного забезпечення прирівнюються до державних службовців відповідних категорій;
- Указ Президента України від 10 липня 1998 року № 762/98 «Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій». Відповідно до пункту першого указу, встановлено, що розмір плати, яка справляється за вчинення нотаріальних дій приватними нотаріусами, не може бути меншим

від розміру ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами за аналогічні нотаріальні дії;

— Указ Президента України від 6 квітня 2011 року за № 395 «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України». Відповідно до пункту першого указу, Мін'юст є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної правової політики;

— Постанова Кабінету Міністрів України № 410 від 31 березня 2004 року «Про затвердження Тимчасового порядку державної реєстрації іпотек»;

— Постанова Кабінету Міністрів України № 747 від 25 серпня 2010 року «Деякі питання організації фінансового моніторингу»;

— Постанова Кабінету Міністрів України № 923 від 31 серпня 2011 року «Про затвердження Положення про Вищу кваліфікаційну комісію нотаріату», чинна з 1 січня 2012 року;

— Постанова Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2009 року № 1021 «Про затвердження порядків ведення Поземельної книги і Книги записів про державну реєстрацію державних актів про право власності на земельну ділянку та право постійного користування земельною ділянкою, договорів оренди землі»;

— Декрет Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21 січня 1993 року № 7-93.

З метою забезпечення законності актів відомчого законодавства, їх відповідності законам і підзаконним актам Указом Президента України від 3 жовтня 1992 року № 493/92 «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів влади» введено державну реєстрацію нормативно-правових актів, що видаються міністерствами, іншими органами виконавчої влади, органами господарського управління та контролю. Якщо ці акти стосуються прав, свобод та законних інтересів громадян або мають міжвідомчий характер. Державну реєстрацію відомчих нормативних актів, прийнятих центральними органами, здійснює Міністерство юстиції України, а реєстрацію актів місцевих органів — управління юстиції областей і міст Києва та Севастополя.

Важливе значення в діяльності органів нотаріату мають накази Міністерства юстиції України. Прикладами таких підзаконних актів є:

— Наказ Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 року № 20/5 «Про затвердження Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 року за № 283/8882;

— Наказ Міністерства юстиції України від 30 травня 2008 року № 914/5 «Про поліпшення роботи з надання нотаріальних послуг населенню», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31 травня 2008 року за № 489/15180;

— Наказ Міністерства юстиції України від 22 грудня 2010 року № 3253/5 «Про затвердження Правил ведення нотаріального діловодства», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 23 грудня 2010 року за № 1318/18613;

— Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2011 року за № 1707/5

«Про затвердження Положення про територіальні органи Міністерства юстиції України», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 23 червня 2011 року за № 759/19497;

— Наказ Міністерства юстиції 24 грудня 2010 року за № 3290/5 «Про затвердження Концепції реформування органів нотаріату в Україні»;

— Наказ Міністерства юстиції України від 18 травня 2009 року № 870/5 «Про затвердження Положення про державний нотаріальний архів»;

— Наказ Міністерства юстиції України від 28 липня 2011 року за № 1904/5 «Про затвердження Порядку внесення Головним управлінням юстиції України в Автономній Республіці Крим, головними управліннями юстиції в областях, містах Києві та Севастополі подання про анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю та його розгляд Вищою кваліфікаційною комісією нотаріату», зареєстрований в Міністерстві юстиції України 28 липня 2011 року за № 925/19663.

Важливе значення в діяльності нотаріату має судова практика у різних її формах, в тому числі виражена у постановках Конституційного Суду України, Президії та Пленуму Верховного Суду, у рішеннях, ухвалах та постановках Вищого господарського суду.

Зазначимо, що відповідно до ст. 147 Конституції України, право офіційного тлумачення законів надане Конституційному Суду України.

Судова практика тісно пов'язана з джерелами права. Зокрема, саме за допомогою судової практики встановлюється таке розуміння і тлумачення закону, яке розкриває його зміст і розвиває його положення.

Застосування цивільно-правових норм на практиці дозволяє з'ясувати, наскільки ефективною і повною є чинна норма, виявити прогалини, неточності, суперечності, які закладені в ній, усунути їх і цим самим удосконалити норму права [3, 18].

З метою забезпечення правильності рішень, які виносять суди, Пленум Верховного Суду України дає судам керівні роз'яснення, чим досягається не лише єдність судової практики в однорідних справах, але й скеровує нотаріусів на однозначні варіанти правозастосування юридичних норм.

Прикладом таких роз'яснень є: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року за № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними», Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року за № 7 «Про судову практику у справах про спадкування».

Нотаріус, вчиняючи нотаріальні дії, повинен також зважати й на судовий прецедент, оскільки зустрічаються випадки на варіанти праворозуміння та правозастосування окремих норм права.

Також джерелом нотаріального права є норми міжнародного права, ратифіковані Україною у встановленому законом порядку та є обов'язковими для їх виконання.

Статтею 9 Конституції України встановлено, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори є невід'ємною частиною на-

ціонального законодавства України і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Коли такий порядок не встановлено, то пріоритет згідно з нормами міжнародного права мають норми міжнародних договорів.

Зауважуємо, що іноземні громадяни та особи без громадянства користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України.

Згідно з ст. 98 Закону України «Про нотаріат», нотаріуси відповідно до законодавства України, міжнародних договорів застосовують норми іноземного права. Нотаріуси приймають документи, складені відповідно до вимог іноземного права, а також вчиняють посвідчувальні написи за формою, передбаченою іноземним законодавством, якщо це не суперечить законодавству України.

Зокрема, 14 квітня 1995 року для України набула чинності Конвенція про правову допомогу і правовідносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, укладена у Мінську 22 січня 1993 року. Наказом Міністерства юстиції України «Про запровадження безпосередніх зносин органів юстиції України в рамках Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах 1993 року в частині виконання доручень у цивільних справах» від 2 серпня 2007 року № 597/5, встановлено, яким чином і через які органи (Міністерство юстиції чи підконтрольні йому органи) здійснюється безпосередні зносини з компетентними установами учасників конвенції — членів СНД.

Питання вчинення нотаріальних дій за кордоном визначається Консульським статутом України, затвердженим указом Президента України 2 квітня 1994 року за № 127/94 (з наступними змінами), Законом України «Про нотаріат», Положенням про порядок учинення нотаріальних дій в дипломатичних представництвах та консульських установах України, затвердженим спільним наказом Міністерства юстиції України та Міністерства закордонних справ України 27 грудня 2004 року за № 142/5/310, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 27 грудня 2004 року за № 1649/10248.

10 січня 2002 року Верховна Рада України надала згоду на приєднання України до Гаазької конвенції, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05.10.1961 року. Конвенція набула чинності для України 22 грудня 2003 року та розповсюджується на офіційні документи, які були укладені на території однієї з держав — учасниць угоди і повинні бути представлені на території іншої держави, яка також уклала цю угоду.

Дія Гаазької конвенції розповсюджується на документи про освіту, цивільний стан, трудовий стаж, свідоцтва про знаходження в живих, довідки, довіреності, судові рішення та матеріали по цивільних, сімейних справах та інше.

Разом з тим Конвенція не розповсюджує дію на:

- а) документи, вчинені дипломатичними чи консульськими агентами;
- б) адміністративні документи, які мають пряме відношення до комерційної чи митної операцій, в тому числі довіреності на укладення угод, пересування

товарів через кордон, договори (контракти) про поставку товарів та надання послуг, про виконання різних робіт та розрахунків по них).

Це означає, що в тих випадках, коли це передбачено внутрішнім законодавством країни, на території якої будуть використані дані документи, вони мають легалізуватися звичайним шляхом, тобто застосовується консульська легалізація, яка включає в себе поступове проставлення посвідчувального напису в певних установах.

Висновки. У зв'язку з прийняттям Верховною Радою України в 2010–2011 роках низки нормативних актів, наприклад Законів України: «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи»; «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень»; «Про Державний земельний кадастр», необхідно якнайшвидше привести у відповідність до чинного законодавства підзаконні нормативні акти, що стосуються діяльності нотаріату.

Потребує суттєвих змін і Закон України «Про нотаріат», зокрема в частині визначення правового статусу нотаріуса, оплати вчинюваних нотаріальних дій та інше.

Література

1. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / за ред. В. М. Бессчастного. — К. : Знання, 2008. — 494 с.
2. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. / М. М. Дякович. — К. : Алерта : БНТ : ЦУЛ, 2009. — 683 с.
3. Заїка Ю. А. Українське цивільне право : навч. посіб. / Ю. А. Заїка. — К. : Істина, 2005. — 312 с.

Анотація

Доліньська М. С. Законодавство України про нотаріат: характеристика та особливості. — Стаття.

Стаття присвячена аналізу законодавства України про нотаріат. Визначені критерії поділу законодавства та охарактеризовано основні нормативні акти, що стосуються діяльності нотаріату.

Ключові слова: нотаріальне законодавство, законодавчі акти.

Аннотация

Доліньская М. С. Законодательство Украины о нотариате: характеристика и особенности. — Статья.

Статья посвящена анализу законодательства Украины о нотариате. Определены критерии деления и даны характеристика основных нормативных актов, касающихся деятельности нотариата.

Ключевые слова: нотариальное законодательство, законодательные акты.

Summary

Dolynska M. S. Ukrainian Notariate Legislation: Characteristic and Peculiarities. — Article.

The article is devoted to the analysis of the Ukrainian legislation on notariate. The criteria of the legislation division are defined and the basic legal acts relating to the notariate activity are characterized.

Keywords: notarial legislation, legislative acts.